

יחסה של הרבנות הראשית ל'יום השואה והגבורה' ול'יד ושם'

[הערה: הרב שמואל כ"ץ הוא רב בית הספר ממ"ד תורני הר-נוף ואולפנת חורב בירושלים וחוקר תולדות הרבות הראשית.]

הרבנות הראשית קבעה ב"ב כסלו תש"ט (1948) את י' בטבת כ'יום הזיכרון לחללי השואה' (השם 'יום הקדיש הכללי' ניתן מאוחר יותר ולא על ידה!), ללא הבחנה כיצד הם מתו - כולם קדושים. בין שרידי הפרטיזנים ומורדי הגטאות, היו שהסתייגו מהאופי הדתי של היום, לכן הם דרשו לקבוע יום זיכרון אחר בו תובלט הגבורה הפיזית, כמו המרד בגטאות, עליו יש לחנך את הדור הצעיר. בויכוח שפרץ באותה העת, סבר הציבור הדתי, שהגבורה הרוחנית אינה נופלת מזו הפיזית, לכן יש להמשיך לציין את י' בטבת באופי הדתי, כפי שהיה מקובל בקהילות ישראל מזורי דורות. רק בשנת תשי"א (1951), לאחר ויכוחים רבים, קבעה הכנסת את יום הזיכרון הלאומי לשואה. נסקור בקצרה את יחסה של הרבנות הראשית ליום זה, ואת יחסי הגומלין בינה לבין מוסד 'יד ושם' שקם כדי לשמר את זיכרון השואה.

'יום השואה ומרד הגטאות'

ח"כ מהמזרחי, הרב מרדכי נורוק, בנאומו בכנסת בט"ז בשבט תשי"א (1951), הביא הצעת חוק - לקבוע לדורות את יום י' בטבת כיום הזיכרון לשואה והתייחדות עם הנרצחים, כפי שקבעה הרבנות הראשית, ולהטיל על הממשלה לדאוג שהדבר יבוצע בהתאם לאופי היום. נציגי מפ"ם דרשו כל העת שבמרכזו של יום הזיכרון יעמוד מרד הגטאות, לכן הציעו לקבוע אותו ביום פרוץ מרד גיטו ורשה, 19 באפריל, אותו ציין השמאל הציוני בארץ באותם שנים, וזאת גם מהחשש שי' בטבת יתקבל כיום הזיכרון הממלכתי. בז' באדר א' החליטה ועדת הכנסת למנות ועדת משנה, כדי שזו תכין, תוך שבועיים, הצעה לתאריך המתאים ל'יום מרד הגטאות', כיום זיכרון אחיד לחללי השואה ולמורדי הגטאות, בראשה עמד ח"כ הרב מרדכי נורוק בעצמו ניצול שואה. בישיבה הראשונה, שהתקיימה בט"ו באדר א', הביא אהרון ציזלינג ממפ"ם את ההצעה לקבוע יום זה ב"ד בניסן, היום בו פרץ מרד גיטו ורשה (19.4.1943) על פי התאריך העברי. הוא הסביר, שבי' בטבת אין כל ביטוי למרד הגטאות, לעומת זאת י"ד בניסן מסמל את החינוך הציוני שהיה בגיטו. הוא הסכים לקבוע תאריך אחר, בראשית חודש ניסן או בשבוע הראשון שלו. [הרב נורוק העיר לו: "אסור לקבוע בחודש ניסן יום אבל, אפשר לקבוע זאת רק בראש חודש ניסן". ציזלינג השיב לו: איני קושר יום זה דווקא בצום. זה לא יהיה בניגוד לרוח היהדות, אם יום זיכרון זה יפרוץ את המנהג המקודש האוסר לקבוע יום צום בחודש ניסן. אסתר רזיאל-נאור מחרות הציעה את התאריך העברי של היום בו נפתחה מלחמת העולם השנייה (1.9.39), או את ערב יום העצמאות, יום הזיכרון לחללי צה"ל, אך לא את ערב פסח כי לא ניתן להסדיר את הפסקת העבודה הנפסקת בערב החג מוקדם יותר, והתחבורה עמוסה ביום זה. הרצל ברגר ממפא"י, הסכים להצעתה. הרב נורוק הציע, תוך הדגשה שזו הצעתו הפרטית ולא של סיעתו, את י' בטבת (כפי שקבעה הרבנות הראשית בשנת תש"ט, ש.כ.) כי רוב השחיתות בשואה היו בחודשי כסלו-טבת. כבר בשנת ת"ש (1940) נחשב יום י' בטבת כיום שבו החלו הצרות של עם ישראל, מה עוד שהוא יום זיכרון הקיים לדורות (מכאן, שטעו החוקרים שקבעו שהרב נורוק הוא זה שהציע את יום כ"ז בניסן!). הוא סיכם: כולנו

מסכימים שיש לקבוע יום קבוע אחד בלבד לזיכרון יום השואה, נביא החלטה זו בפני ועדת הכנסת והיא תקבע את היום המתאים.

בישיבה השנייה של הועדה, שהתקיימה בי"ח באדר ב', הוזכרו הצעות נוספות. ציזלינג הציע את י"ב בניסן, כי הוא לא סמוך מדי לחג הפסח. הרב נורוק השיב לו: אי אפשר לקבוע יום זה בחודש ניסן, על כל פנים לא לפני חג הפסח, כי יש להתחשב גם בגולה בקביעת התאריך. רזיאל-נאור הציעה את ל' בניסן או ערב ראש חודש ניסן. סיום הדיון מפתיע למדי. ברגר: "שמעתי שישנה הצעה לקבוע יום זה בכ"ז בניסן, זה יוצא ביום ה', שלישי למאי, 1951, רק השנה זה יוצא בחודש מאי". ציזלינג הוסיף: "אני מבין שעלי לקבל את דעתכם." וללא כל תוספת של מילת הסבר: "מחליטים: לקבוע את יום מרד הגטאות לכ"ז בניסן, כיום קבוע!"

ב-ו' בניסן הציג הרב נורוק בפני הכנסת בנאום נרגש את הצעת הועדה, ונימק את בחירתה בכ"ז בניסן: "אנו צריכים לבחור בתאריך מובהק המתאים גם לזמן רוב השחיתות של יהדות אירופה ולמרד הגטאות שהתקיים בחודש ניסן. ומשום כך בחרה ועדת הכנסת בסוף חודש ניסן, בימי הספירה, שבהם הושמדו על ידי אבות אבותיהם של הנאצים, אנשי מסעי הצלב, קהילות קדושות רבות!" הכנסת קיבלה פה אחד ובעמידת דום את הצעת הועדה, וקבעה את יום כ"ז בניסן כ'יום השואה ומרד הגטאות' (גם על שם היום רבו הויכוחים). גם בישיבת ועדת המשנה וגם בכנסת לא ניתן כל נימוק מדוע נקבע יום הזכרון דווקא בכ"ז בניסן. היתה זו פשרה, לה הסכים גם הרב נורוק, וזאת מתוך רצון להביא תאריך שעליו הסכימו כל חברי הועדה, והבנה שי' טבת יוכל להמשיך להיות יום ההנצחה על פי המסורת היהודית. הרב נורוק נסוג מדבריו בישיבת הועדה, שאסור לקבוע יום אבל בחודש ניסן, כנראה שהוא סבר, שלקראת סוף החודש ניתן להקל בהספדים האסורים בחודש ניסן (מעניין, שיום זה חל בדיוק באותו יום בשבוע וכשבוע לפני יום הזיכרון לחללי צה"ל, ויש בכך ביטוי של משואה לתקומה). לימים יגלה הרב נורוק, שהוא התייעץ בדבר קביעת התאריך עם שר הדתות חבר סיעתו, הרב י"ל מימון, שהסכים לכך. מתברר שהוא לא התייעץ בדבר עם הרבנים הראשיים, יום זה פשוט נכפה על הרבנות הראשית שהעדיפה לא להביע התנגדות בפרהסיא. חברי הכנסת הדתיים, גם חבריו של הרב נורוק לסיעת המזרחי, והציבור הדתי הביעו תרעומת על קביעת יום זה בחודש שאסור בהספד. היו שתמהו, למה היום לא נקבע בחודש אייר החל גם כן בימי ספירת העומר, ובו דוכא מרד גיטו ורשה. כעבור 15 שנה, כאשר נשאל מנכ"ל משרד הדתות, ד"ר ש"ז כהנא – מדוע הכנסת לא פעלה בנושא זה בתיאום עם הרבנות הראשית, וכיצד יתכן ששני גופים ממלכתיים החליטו החלטות שונות באותו עניין? הוא השיב: משהתברר לאחר מספר שנים, שיום י' בטבת לא חדר לתודעת הציבור הישראלי, היה צורך לקבוע יום נוסף על ידי הרשות המחוקקת. היו שתי דעות ביחס לזיכרון השואה. אחת, שיש לרכז את כל האבל והצער על השואה ליום אחד, והשנייה, שיש להרבות בימי אבל כדי שתשתרש תודעת האבל בקרב הנוער שלא חי בעת השואה. הכנסת דגלה בדעה השנייה.

האם יש לבטל את 'יום הזיכרון לחללי השואה' בי' בטבת?

החלטת הכנסת עוררה שתי בעיות: א. האם מותר להשתתף בעצרות הציבוריות ביום זה, החל בחודש ניסן האסור בהספדים? ב. האם על הרבנות הראשית לבטל את יום הזיכרון שקבעה לי' בטבת, או שמא יש מקום לשני ימי זיכרון לשואה, דבר העלול להביא למחלוקת בנושא האמור לאחד את העם? לגבי השנה הראשונה מצאתי רק טיוטה של מברק, מיום

כ"ו בניסן תשי"א (1951), כלומר: יום אחד לפני 'יום השואה' הראשון, שנשלח ל'אגודת הרבנים' בארה"ב, הוא נכתב על ידי מזכיר הרבנות הראשית, הרב ש"א וובר, וחתומים עליו שני הרבנים הראשיים, הרב הרצוג והרב עוזיאל. כך נכתב בו: "השואה הנוראה ללא תקדים ודוגמא בדברי ימי עמנו והאנושות כולה עד שאין מקום לדחות קיום זכרה באיזה זמן שהוא, נקודה. בשים לב לחגיגות החודש שינינו בכ"ז לנוסחת האזכרה (של 'אל מלא רחמים', ש.כ.) לצורה של תפלה המתחילה במלים 'אבינו מלכנו'. נקודה. למען זכר הקדושים וכבוד התורה להצטרף ולהשתתף בטכס מחר של הקה"ל."

כבר בתחילת שנת תשי"ב (1951), החלו להגיע פניות אל הרבנות הראשית, שתודיע ברבים - האם יום הזיכרון לשואה בי' בטבת ימשיך במתכונתו הנוכחית, או יתבטל בשל קביעת הכנסת. נציג משרד הדתות פנה, בב' בחשון, אל הרבנות הראשית וביקש: "להודיע לנו את חוות דעתכם בנוגע לעשרה בטבת שנקבע על ידי הרבנות הראשית לפני ארבע שנים כיום השואה והקדיש הכללי [לראשונה מצאתי ביטוי זה במסמך רשמי!], יתכן שאין הדברים עומדים בסתירה אחד לשני, בפרט שקשה לקבוע אבלות ציבורית בחודש ניסן". גם יו"ר 'חבר הרבנים של הפועל המזרחי', הרב כ"פ טכורש, פנה בכ"א בחשון, בעניין זה. הוא הסביר, שבהתאם להחלטת הרבנות הראשית לגבי י' בטבת, קבעו ביישובים הדתיים ובסניפי הפועל המזרחי את היום הזה ליום היארצייט של קרוביהם, וכך נהגו כבר שנתיים, ועכשיו אין הם רואים כל סיבה לבטלו. לכן הוא הציע, שהרבנות הראשית תפרסם את דעתה ברבים - שכל מי שנהג בעבר ביום זה כביום יארצייט, ימשיך בכך. הרבנים הראשיים דנו ביניהם בסוגיה זו באותו היום, והחליטו - "יום י' בטבת, שהוכרז על ידינו ליום זיכרון השואה, עומד בתוקפו בתור יום הזיכרון לכל ישראל בכלל ולכל יחיד בפרט, לקרובים שלא נודע יום מותם".

עניין עקרוני זה, שהעסיק רבים בציבור הדתי, והיווה אבן בוחן למעמדה של הרבנות הראשית בציבור הרחב, נדון בישיבת המועצה המורחבת שלה בי"א בכסלו. בפרוטוקול נכתב: "... הרבנים הראשיים אמרו אז, שיש מקום לשני ימים. משרד הדתות מבקש לקבוע שיום הזיכרון הוא כפי שנקבע, י' טבת, ונקרא לזה 'יום זיכרון לחללי הגולה'. הרבנים הראשיים יקבעו אולי איזה קינה. מחליטים - שי' בטבת נשאר כפי ההחלטה הנ"ל". בירחון 'ההד' (שבט תשי"ב) יש הרחבה לנכתב בפרוטוקול: " הרבנות הראשית לישראל מצאה, בשים לב לזה שלפי הדין אין קובעים אבל ומספד בחודש ניסן, לעמוד גם השנה על החלטתה משנת תש"ט, שלפיה קבעה לשעה ולדורות את צום העשירי בטבת ליום הזיכרון לחללי השואה. ומתוך הנחה, כהגדרתו של כ"ג ראש הרבנים לישראל מרן הגרא"ה הרצוג, שכדאי החורבן הנורא של מרכזי היהדות בגולה ליותר מיום זיכרון אחד בשנה - צוין יום העשירי בטבת ביחוד ליום השנה, ליום הפקודה הדתי." כדי למנוע אי-הבנות בציבור, פנתה הרבנות הראשית במברק, בג' בטבת, לרבני הערים הגדולות: "לערוך את יום הזיכרון והקדיש בערב וביום עשרי בטבת, בהתאם למודעות [ש]ישלחו לכם לפרסום במקומכם ובסביבה".

גם בשנה זו, למרות החלטת הכנסת שנה קודם, התקיים הטקס הרשמי של משרד הדתות בי' בטבת במרתף השואה שבהר ציון (טקס זה יהווה מקור לויכוח נוקב עם מוסד 'יד ושם' כאשר זה יקום). למחרת, פנה ח"כ אהרן ציזליג ממפ"ם בשאלה אל שר הפנים והדתות, מ' שפירא, מדוע הכפילות בין הימים המשמשים לכאורה לאותה מטרה - הנצחת השואה? הוא ביקש שהרבנות הראשית תבטל את היום שקבעה, אך היא כמוכן לא נענתה לבקשתו.

יחס הרבנות הראשית ל'יום השואה והגבורה' ו'ליד ושם'

בח' באלול תשי"ג (1953) התקבל בכנסת 'חוק זכרון השואה והגבורה - יד ושם', על פיו קמה רשות ממלכתית, 'יד ושם', להנצחת זכרם של ששת מליון חללי השואה. להלן נבחן את הקשר ויחסי הגומלין בין הרבנות הראשית לבין 'יד ושם' ואת יחסה לכ"ז בניסן. אחד האתגרים שעמד בפני הנהלה 'יד ושם' היה, לקבל גושפנקא דתית ליום זה מהמוסד הדתי העליון של המדינה, ובכך לקרב את הציבור הדתי-לאומי הציוני, שהסתייג מ'יום השואה והגבורה' הממלכתי שחל בניסן ונשא אופי לא דתי. היא חיפשה דרכים כיצד לתת צביון דתי כלשהו ליום זה, היא הבינה שרק הרבנות הראשית יכולה לסייע לה בכך.

בכ"ה באדר תשט"ז (1956), שלח מ"מ מנהל 'יד ושם', ד"ר א' באומינגר, מכתב אל הרבנות הראשית, הוא ביקש ממנה לקבוע תפילת אזכרה שתאמר בבתי הכנסת בשבת שלפני כ"ז בניסן, ושתבקש מהרבנים לדבר בדרשתם על חשיבות היום. הבקשה לא מולאה. נושא זה נדון בפגישה חשובה, שהתקיימה בכ"ג באדר ב' תשי"ז (1957), בין יו"ר 'יד ושם', פרופ' ב"צ דינור, לבין הרבנים הראשיים, הרב הרצוג והרב נסים. הוא ביקש מהם מספר בקשות: א. שאחד הרבנים הראשיים ישתתף באזכרה הממלכתית בכ"ז בניסן (הטקס הראשון התקיים שנה קודם). ב. לקיים אזכרות בבתי הכנסת בשבת האחרונה של חודש ניסן. ג. לאפשר לקבור את אפר הקדושים שהובא מפולין ב'הר הזיכרון', ולא בהר ציון כפי שהיה נהוג עד אותה העת. לא ניתנה לו כל תשובה בישיבה זו. בב' בניסן שלח פרופ' דינור מכתב לרבנים הראשיים, בו הוא הזמין להשתתף ולנאום בעצרת 'יום הזיכרון' המרכזית שתתקיים ב'הר הזיכרון' בירושלים. בישיבתם המשותפת, ב-ו' בניסן, החליטו הרבנים הראשיים: "לשמור על החלטתם הקודמת, שלפיה עשרה בטבת הוא יום הזיכרון הכללי. הרוצים בכך, מותר להם לומר 'אב הרחמים' גם בשבת מברכים אייר". בישיבתם המשותפת, בכ"ד בניסן, הם החליטו להיענות להזמנת יו"ר 'יד ושם' ולהשתתף בעצרת הממלכתית, אך זאת בתנאי שיובטח האופי הדתי שלה.

בכ"א באדר תשי"ח (1958) פנה יו"ר 'יד ושם' פעם נוספת אל הרב הרצוג בבקשה – כדי שיום קדוש זה (כ"ז בניסן), יקבל את הצביון הראוי גם מהבחינה המסורתית, שיורה לקיים דרשות ואזכרות בבתי הכנסת בשבת שלפני יום זה. בשנה זו התקבלה תשובה עקרונית וחשובה שביטאה את יחסם של הרבנים הראשיים ליום שקבעה הכנסת. בכ"ח באדר פנה רבה של פרדס-חנה, הרב י"ז דיסקין, לרבנות הראשית וביקש לקבל בדחיפות תשובה לשאלתו – האם מותר לקיים ערב אזכרה, ללא תפילת האזכרה, בחודש ניסן, כי המועצה המקומית רוצה לדעת מראש אם הוא ישתתף בטקס הרשמי, והדבר תלוי בתשובתה? מזכיר הרבנות הראשית, הרב י"א וולגלרנטר, שלח לו את התשובה במברק: **"הרבנים הראשיים לישראל החליטו בחיוב על השתתפות באזכרות 'יד ושם' בניסן"**.

בכ"ב באדר תש"ך (1960) פנה יו"ר 'יד ושם' החדש, ד"ר א"ל קובובי, אל הרבנות הראשית, ובפעם הראשונה ביקש ממנה לקבוע סדר תפילות ל'יום הזיכרון לשואה ולגבורה' עצמו. הוא הוסיף, שלשם מתן צביון דתי ליום זה יתקיים כינוס של נציגי המועצות הדתיות. כעבור יומיים הוא שלח הזמנה רשמית למזכיר הרבנות הראשית, הרב י"א וולגלרנטר, להשתתף בכינוס חשוב זה. בהודעה לעיתונות מטעם הנהלת 'יד ושם' נמסר, שלקראת כ"ז בניסן היא עומדת לקיים את הכינוס הנ"ל, בו ישתתפו גם הרב הראשי הרב נסים ושר הדתות, הרב י"מ טולדנו, דבר זה מלמד על החשיבות ששני הצדדים ייחסו לעניין זה. על טופס ההזמנה שהגיעה גם לרבנות הראשית, כתב הרב שאול ישראלי, חבר מועצת הרבנות הראשית המורחבת, תשובה חשובה: "לצער לא הגיעה פניית 'יד ושם' לרבנות הראשית – כתוצאה מן ההתעצות המוקדמת – אלא אחרי ישיבתה האחרונה של רבה"ר לישראל, שהעתקה הועבר אחר כך לחברי המועצה. מכיון שימי הפסח עומדים

מאחרי כותלנו, כמעט שאין אפשרות להוציא החלטה רשמית אלא מפי הרב הראשי והראשון לציון הגרי"נ שליט"א, בהתייחס להודעות בשנים הקודמות על אזכרה לחללי השואה בשבת שלפני כ"ז בניסן, שגם הגיא"ה הרצוג זצוק"ל ה' שותף להן. ומכיון שכן, אינני יכול לחוות כאן דעה מטעם המוסד. בכ"ז יש מקום לנציגי הקהילות, המועצות הדתיות, להתחיל היום בהצעת סדרי תפילה ולימוד לכ"ז בניסן שהוא קבוע ועומד בחוק. (וכפי שכבר נאמר, לא בשנה אחת תיעשה המלאכה, ועוד חזון למועד הגושפנקא הרשמית)".

בכנס חשוב זה, שהתקיים בב' ניסן ב'הר הזיכרון', השתתפו שר הדתות והרב וולגלרנטר. פתח אותו יו"ר 'יד-ושם', ד"ר קובובי, שהסביר מה חסר בכ"ז בניסן, ומהן ציפיותיו מכינוס זה ומהרבנות הראשית: א. להציע בפני הרבנות הראשית דפוסים דתיים ליום זה, כי: "הכרתנו העמוקה היא, שכל עוד לא ימצאו דפוסים דתיים מתאימים, שיתנו לכ"ז בניסן את מקומו המיוחד בין ימי האבל של עמנו, יהיה יום הזיכרון לקוי, ונהיה עדים מדי שנה בשנה להרגשת אי-שלימות, מפני שלא מצאנו את הדרך לתת ביטוי נוקב לכאב הגדול של כולנו על חורבן יהדות אירופה". ב. לשים סוף לדעה המוטעית, כאילו קיימת סתירה בין י' בטבת לבין כ"ז בניסן, אין לבטל יום אחד בפני השני, קיום שניהם מוצדק כי הם שונים ביסודם. י' בטבת – הוא יום הקדיש של היחיד המתייחד עם שאר בשרו שאבד לו, והוא מתאבל עליו כי כך הוא מצווה על פי הדין, וכ"ז בניסן – הוא יום הקדיש של הציבור המתייחד עם זכר העם היהודי בכללותו והקהילות שהושמדו. ג. לכתוב את מגילת איכה החדשה שתיקרא בבתי התפילה. עינינו נשואות לסמכות ההלכתית, שתעורר את היהודים החרדים להתקהל באור לכ"ז בניסן בבתי הכנסת, שתקבע את התפילות, פרקי התנ"ך והמשניות ההולמים את היום, שתמליץ על הדלקת נרות נשמה בכל בתי ישראל, ויצא דברה גם לקהילות ישראל שבתפוצות. בכינוס התעוררה מחלוקת האם יש לרכז את כל ימי האבל על השואה ליום אחד, או שכל קהילה צריכה לקיים יום אבל משלה. משתתפי הכנס הסכימו, שמספר ימי אבל על השואה אינו גורע מזיכרון השואה. סוכם שוועדה מיוחדת תביא בפני הרבנות הראשית את ההצעות הבאות ותבקש את אישורה: א. בכל עצרת זיכרון שתיערך בכ"ז בניסן, יילמדו משניות שראשי התיבות שלהן הן אותיות נ.ש.מ.ה. ב. יש להדפיס חוברת מיוחדת שתכלול פרקי משנה אלו, סליחות וקינוח ללימוד ולאמירה ביום זה. ג. בכל בית כנסת יודלק נר-זיכרון במנורה מיוחדת ואחידה שתעוצב על ידי 'יד-ושם' לאחר שתבחר בתחרות. היה זה הניסיון הראשון של 'יד-ושם' לזמן גוף דתי רשמי לדיון משותף. לא מצאתי הוכחה שהרבנות הראשית דנה בהצעות אלו, או שהיא קבעה סדר תפילה מיוחד ליום זה. בראיון שהתפרסם ב'הצפה' יומיים לפני 'יום השואה' באותה השנה, גילה ח"כ הרב נורוץ פרט חשוב, במשך השנים נעשו ניסיונות לאחד את שני הימים אך ללא הצלחה. במועצת 'יד ושם' האחרונה הוא הציע לפנות לרבנות הראשית למצוא פשרה בנדון, ואולי למצוא תאריך שלישי מוסכם.

לעומת הרבנות הראשית, מצאתי שהרבנות הראשית של תל-אביב-יפו קבעה בשנת תשכ"ב (1962), סדר תפילות מיוחד ליום זה, אותו היא הדפיסה ברבבות עותקים, דבר זה אפשר קיום תפילה אחידה ומותאמת במאות בתי הכנסת בעיר. אני משער שאת הנוסח קבע רבה הראשי, הרב איסר יהודה אונטרמן, חבר מועצת הרבנות הראשית.

בשנת תשכ"ג (1963) חל 'יום השואה' ביום ראשון, הוא עמד בסימן 20 שנה לפרוץ מרד גיטו ורשה. בז' באדר, פנה מזכיר 'יד ושם', ש' ספקטור, אל מזכיר הרבנות הראשית בבקשה, שהרבנות הראשית תצא בקריאה לרבני ישראל ולגבאי בתי הכנסת בארץ ובחוץ לארץ, לקיים דרשות בענייני היום בשבת שלפני כ"ז בניסן ותפילות אזכרה במוצאי שבת.

המטרה היתה: "שהרבנות הראשית תסייע להחדיר את זיכרון השואה והגבורה בבית ישראל בארץ ובתפוצות". הוא האמין שבכוחה לעשות זאת. כעבור שנתיים, בי"ט באדר ב' תשכ"ה (1965), פנה מזכיר הנהלת 'יד ושם' אל מזכיר הרבנות הראשית בבקשה, שהיא תפנה בחזרה אל רבני ישראל לעוררם לקיים תפילות אזכרה בכ"ז בניסן ולהקדיש לכך את דרשותיהם. א' איזמן, ממזכירות הרבנות הראשית, השיב לו בכ"ו בניסן, שלפי בקשתו כרוז לרבני ישראל יפורסם מעל דפי העיתונות ביום הזיכרון עצמו, וסיים: "הננו מחזקים ידכם בפעלכם החשוב בנדון". בכרוז שהתפרסם נכתב: "הרבנות הראשית לישראל מבקשת מאת כב' הרבנים שליט"א בכל אתר ואתר, לסדר תפילות אזכרה בכל מקום לחללי השואה הי"ד, ולהתייחד עם זכרם של הקדושים ביום כ"ז בניסן שנקבע ליום הזיכרון לשואה ולגבורה. יש לדרוש בהזדמנות זו דברי התעוררות, ולהזכיר דבר חז"ל, כי כמו בעצי הגפן כן בעם ישראל 'החיים נשענים על המתים'. וזכות הקדושים תעמוד לנו לזכות לגאולתנו השלמה בימינו בקרוב." לא נזכר כאן נוסח תפילה מיוחד ליום זה, אך בעיתונות צוין, שבתפילת שחרית בו ביום על פי הוראות הרבנות הראשית נאמר בתפילה: 'אבינו מלכנו', 'יזכור', 'אב הרחמים', תהלים פ"ג וקדיש.

בחשון תש"ל (1969) דנה מועצת 'יד ושם' פעם נוספת באופיו של 'יום השואה והגבורה'. יו"ר המועצה, ח"כ גדעון האוזנר, הודה שאין תחליף לחוויה הנגרמת במפגש בין הורים לבין ילדיהם כאשר הם מתייחדים בצוותא עם איזה אירוע לאומי, דתי או משפחתי, כגון: חווית ליל הסדר או השבר של תשעה באב. משהו מעין זה יש להחדיר למשפחה ביום זה, על ידי ניסיון מחודש להנהיג הדלקת נר וקריאת מסכת על השואה. החוויה החינוכית האמיתית נוצרת דווקא בבית. רבה הראשי של תל-אביב, הרב י"י פרנקל, הציע - כשם שהקינה על הרס קהילות שפיירא, ורמיה ומגנצא בזמן מסעי הצלב נכנסה לספר הקינות של תשעה באב, כך יש להדפיס מקינות תשעה באב בתוספת פרקים שיתייחסו לשואה, ולהפיץ אותן בעולם היהודי. נציג משרד הדתות, י"ל ביאלר, טען, שרק צביון מסורתי-דתי ייתן יציבות לצביון היום, יש צורך להוסיף פרקי קריאה חדשים כי על כמה הקראות אבד הכלח. הוא הוסיף, פעם התחלנו להפיץ נר מיוחד, אך מנהג זה לא התפשט בישראל, יש לדאוג שהילדים יראו בבית ביום זה שהאם הדליקה נר. לפני שנים הוצע (ע"י הרב הרצוג, ש.כ.) לכתוב את 'מגילת השואה', קריאת מגילה מיוחדת עשויה להתקבל בבתי הכנסת.

בכ"ו באדר תשל"א (1971) כתב יו"ר מועצת 'יד ושם' למזכיר הרבנות הראשית, הרב ע"מ גוטליב: "ביום הזיכרון לשואה ולגבורה יתכנס העם בישראל ובתפוצות, כדי להתייחד עם זכר הקדושים שנפלו מיד הצוררים הגרמנים הנאצים ועוזריהם. 'יד ושם' עושה זאת כדי להחדיר ולהרחיב תחושתו של יום זה בכל אתר ואתר, ומבקש להסתייע בעזרתם של מוסדות נכבדים." בקשתו, שהרבנות הראשית תפנה בקול קורא לרבני הערים והשכונות ולגבאי בתי הכנסת, שאור ליום הזיכרון יקיימו תפילות אזכרה מיוחדות, ושיישאו דרשות בנושאים אלו. את מכתבו סיים בנימה צורמת משהו: "אנו מקוים שאכן השנה תצטרף הרבנות הראשית אל התורמים הנכבדים ליחודו של יום זה." כנראה, שלטעמם הרבנות הראשית לא עשתה די בנושא זה. הרב גוטליב השיב לו, בי"ב בניסן, את אשר הורה לו הרב הראשי, הרב א"י אונטרמן: "יש לכתוב מכתב לדבר על השואה, אבל לא בצורה של הספד (שלא נהוג כלל בח' [חודש] ניסן), אלא לעורר את העם לתשובה, לאחדות ולמעש"ט". אין הצעה לנוסח תפילה מיוחד אלא רק דרשה.

כעבור שנתיים, בט' באדר ב' תשל"ג (1973), במלאת 30 שנה למרד גיטו ורשה, הגיעה אותה בקשה ובאותו נוסח. גם הרבנים הראשיים החדשים שנבחרו בראשית אותה שנה, הרב שלמה גורן והרב עובדיה יוסף, הבינו שעליהם להתייחס לבקשה זו. כקודמיהם גם הם

שלחו מכתב, בב' בניסן, לרבנים בו הם הבהירו, שבתפילה ובאמירת 'יזכור' בכ"ז בניסן, יום השואה והגבורה, אין משום נשיאת הספדים, דבר האסור בחודש ניסן. ואכן, צוין בעיתונות שבבתי הכנסת נאמרו תפילות מיוחדות שנקבעו ע"י הרבנות הראשית.

על יחסו של הראשון לציון הרב מרדכי אליהו ליום זה, ניתן ללמוד ממכתב ששלח בח' בחשוון תש"ן (1989) כמענה לשאלות שנשאל: א. אין כל היתר לומר 'תחנון' בכ"ז בניסן (כדי לציין את יחודו של היום), כי בכל חודש ניסן אין לומר 'תחנון'. ב. הרבנות הראשית קבעה את יום השואה לי' בטבת, אולם מכיוון שנהגו כבר רוב הציבור לעשות את יום השואה בכ"ז בניסן כי תקופת המרד התחילה בחודש זה, ודבר זה השתרש בצבור, לפיכך הנח להם לישראל שינהגו בעצרות ואזכרות גם ביום זה, אולם 'יום הקדיש הכללי' ויום השואה אשר נקבע ליום י' טבת מעלתו חשובה". בכ"ז בניסן תשנ"א (1991), בראיון ברדיו הסביר הרב אליהו, שהרבנות הראשית קבעה את י' בטבת כיום לאמירת קדיש, יום זה בא למלא חלל ריק - עם היודע ממדי השואה רבים לא ידעו את יום פטירת בני משפחותיהם, כך שאין סתירה בין שני ימי הזיכרון, י' בטבת נועד ליחיד לאמירת קדיש, וכ"ז בניסן - לכלל האומה.

פעם אחת בלבד, בי' בטבת תשט"ז (1955), 'יד ושם' פרסם מודעה בעיתונות על קיום עצרת מטעמה בי' בטבת בבית הכנסת הגדול בתל-אביב, בה ינאמו רבה הראשי הרב אונטרמן ונציגה הרב נורוק. למרות המתח ששרר בין שני ימים אלו בעבר, כיום יש ב'יד ושם' פעילות ענפה, בעיקר לבני נוער, לקראת י' בטבת, ובו ביום המוזיאון פתוח עד שעה מאוחרת בערב.

ולשיתוף פעולה נוסף. בט"ו באלול תשט"ו (1956) פנו הרב הרצוג והרב נסים לציבור הרחב, על פי בקשת 'יד ושם', להשתתף במבצע החשוב שקיימה 'יד ושם' - רישום השמות של חללי השואה, ומרבני ישראל הם ביקשו להסביר את ערכו בדרשותיהם בימי הרחמים והסליחות. בי"ג בטבת תשמ"ו (1986) חזרו הרב שפירא והרב אליהו על בקשה זו. במסגרת מפעל הנצחת הנספים בשואה, החל 'יד ושם' בשנת תשמ"ט (1989), להנהיג את המפעל 'לכל איש יש שם' - קריאת שמות קורבנות השואה בכ"ז בניסן. הטקס התקיים מדי שנה גם בבנין הכנסת, גם הרבנים הראשיים השתתפו בו. יו"ר הכנסת, דב שילנסקי, שלח מכתב לרב אברהם שפירא בג' באייר תשנ"ב (1992), בו הוא הודה לו על השתתפותו מידי שנה בטקס זה, והוסיף: "נוכחותך מוסיפה כבוד רב למעמד ומדגישה את חשיבותו."

השתתפות הרבנים הראשיים בעצרת הממלכתית ב'יד ושם'

הטקס הממלכתי הראשון נערך ב'הר הזיכרון' רק בכ"ז בניסן תשט"ז (1956) אחר הצהריים. במודעה הרשמית מטעם 'יד ושם' לא נזכרו הרבנים הראשיים, לעומת זאת צוין במודעה נוספת שעצרות יתקיימו גם בבתי הכנסת ברחבי המדינה. ח"כ א"מ גניחובסקי מהפועל המזרחי, שלח מברק לרבנות הראשית בו שאל: "מדוע לא הוזמנו הרבנים הראשיים לעצרת?", והוסיף: ענוותנותם של הרבנים הראשיים ושתיקת הציבור הדתי גרמו לכך. הוא תבע בתוקף להזמין. בעצרת עצמה נשמעה קריאה מהקהל: היכן הרבנים הראשיים? יו"ר 'יד ושם', פרופ' ב"צ דינור, השיב: "הם הוזמנו!" בשנת תשי"ז (1957) תוקן הדבר אך לא לגמרי, הוא הזמין את הרבנים הראשיים להשתתף ולנאום בעצרת, הם הסכימו לכך בתנאי שיובטח האופי הדתי שלה. במודעה הרשמית על קיום העצרת הם לא נזכרו, בפועל הם השתתפו בה, רק הרב הרצוג נאם. גם בשנת תשי"ח (1958), הם לא נזכרו במודעה הרשמית, אך השתתפו בעצרת מבלי לנאום בה.

'יום השואה' לא השתרש בציבור הרחב, היה צורך לקבוע את החובה לציין אותו בחוק מיוחד. בדיונים עליו התעורר שוב ויכוח על תאריך היום ושמו. 'חוק יום הזיכרון לשואה ולגבורה' (מבלי להזכיר את מרד גיטו ורשה), התקבל בכנסת רק בכ"ט באדר ב' תשי"ט (1959). על פי חוק זה, לראשונה נפתח יום הזיכרון בשתי דקות דומייה, בשעה 8.00 בבוקר. בעצרת הממלכתית השתתף הרב נסים, אך הוא לא נאם, נציג הרבנות הראשית, הרב י"ש זיון, עורך האנציקלופדיה התלמודית, הוא זה שנאם. אמירת קדיש המונית, שזעזעה את הקהל, סיימה את העצרת. הודגש הפעם, שבניגוד לשנים עברו, העצרת נערכה תוך הבנה והתייעצות עם הרבנות הראשית. בשנת תש"ך (1960) במודעה הרשמית של 'יד ושם' על קיום העצרת ב'הר הזיכרון', נכתב לראשונה במפורש שהראשון לציון, הרב נסים, ישתתף בה. ואכן כך היה, אך הוא לא נאם בה ולא נשא כל תפילה. ח"כ הרב מרדכי נורוק ניצח על אמירת הקדיש בציבור בסיומה. בשנת תשכ"א (1961), לכבוד השנה ה-18 למרד גיטו ורשה, הונהגה מסורת חדשה – קיום ליל שבתון בערב כ"ז בניסן. למחרת נחנך 'אוהל יזכור', לאחר הלוויה מיוחדת נטמן בו 'אפר הקדושים', וזאת לאחר הסכם מוקדם בין הרבנות הראשית ומשרד הדתות לבין הנהלת 'יד ושם'. הרב נסים לא השתתף בטקסים אלו. בשנת תשכ"ב (1962), יש הודעה בעיתונות על קיום תפילות אזכרה בבתי הכנסת בליל כ"ז בניסן, מבלי לפרט את הנוסח התפילה. בעצרת הממלכתית שהתקיימה ביום זה השתתף הרב נסים. בשנת תשכ"ה (1965) נחנך בית הכנסת בהר הזיכרון. ב'יום השואה' בערב הגיעו למקום תלמידי ישיבת בנ"ע 'נתיב מאיר' עם ראש הישיבה, הרב א' בינה, למשמרות לימוד שהתקיימו עד לסיום היום למחרת, הרבנים הראשיים השתתפו בעצרת הממלכתית. בשנת תשכ"ח (1968), בשל הגשם נערכה העצרת הממלכתית ב'בנייני האומה', הרבנים הראשיים לא השתתפו בה. לעומת זאת, הרב הראשי, הרב אונטרמן, השתתף בעצרת ב'היכל שלמה', בה הוא דיבר על הקשר בין 'יום השואה והגבורה' ליום העצמאות.

בשנת תשל"ד (1974), על פי החלטת יו"ר 'יד ושם', י' ארד, התקיימה העצרת הממלכתית לראשונה בליל כ"ז בניסן. הרב הראשי, הרב שלמה גורן, נאם ונשא תפילה מיוחדת אותה חיבר לזכר הקורבנות, אלפים אמרו קדיש. בשנת תשל"ה (1975), בטקס הממלכתי השתתף הרב עובדיה יוסף, הוא קרא פרק תהילים. בשנת תשל"ח (1978), עמד הטקס הממלכתי בסימן 35 שנה למרד גיטו ורשה, הרב גורן נשא בו תפילה מיוחדת אותה חיבר. בדבריו הוא העלה על נס את מאבקם של: "לוחמי הגטאות שרידי החרב, גיבורי הרוח והמעש אשר הערו נפשם למות על קדושת ה' ותקומת העם במלחמתם הנואשת להצלת האודים המוצלים מאש חיות הטרף הנאצית". בשנת תשמ"ג (1983), נאם הראשון לציון שנבחר זה עתה, הרב מרדכי אליהו, הוא הדגיש את החובה לזכור כל השנה, ובמיוחד ביום זה, את תקופת השואה בה דימו הגרמנים לכולתנו מעל פני האדמה. יש לזכור את אדירי התורה ואת גדולי המעשים שמסרו נפשם על קידוש השם, וכן את גיבורי העם שנספו בגטאות. בעצרת בשנת תשמ"ו (1986) הדגיש הרב שפירא בנאום: "זכותם וקרבנם של אחינו שם היא שעמדה לנו שקמנו לתחייה. שמן השמים פסקו שהגיע זמנו של שחרור עם ישראל מגלות בין הגויים, לעצמאות ודרור בארץ אבותינו, כפי שהובטח לנו". בשנים הבאות חל חידוש, שני הרבנים הראשיים השתתפו בעצרת, אחד קרא פרק תהילים והשני אמר קדיש, כך ינהגו גם הרבנים הראשיים שבאו אחריהם.

עמידה בצפירה

העמידה בצפירה האמורה לאחד את האומה כולה ביגונה, עוררה ויכוחים רבים. הרב עובדיה יוסף, עוד בהיותו רבה הראשי של תל-אביב, השיב לשאלת תלמיד 'ישיבת הנגב'

בנתיבות: "מותר לעמוד דום ואין בזה שום חשש איסור של 'ובחוקותיהם לא תלכו'". לשאלת מנהל אגף החינוך הדתי, א' רון, השיב המזכיר הכללי של הרבנות הראשית: "הטוב ביותר לעמוד ולקרוא פרק בתהילים באותה שעה." גם הרב אברהם שפירא התייחס לכך, וכתב: "מה שנהג הציבור לתת כבוד לנפטרים הוא מנהג מחייב את כל הציבור, ואין לפרוש מן הציבור ובכך לעורר ח"ו ריב אחים. כל מי שלא עומד בזמן הצפירות הללו מגלה חוסר רגישות למכאובו של הזולת ופוגע באחדותו של העם ובזכר קורבנותיו". ובמכתב אחר הוסיף: "עמידת דום לזכר הנופלים במערכות ישראל ולזכר קדושי השואה, היא משום מתן כבוד והתייחדות עם זכר הקורבנות. כך נהגה הרבנות הראשית לישראל בדור האחרון וכך נוהגת היא כיום. לצערנו בתקופה האחרונה יש אנשים שאינם נוהגים כך, מטעמים שונים, וגורמים למתחים מיותרים בין קבוצות אזרחים במדינה. פסיקת הלכה במקרה זה לא תועיל, כי אותם שאינם מכבדים זכר הקורבנות גם לא נשמעים לפסיקת הרבנים. גם לבנו דואב על כך." גם הרב מרדכי אליהו סבר, שאדם דתי שלא עומד בצפירה גורם בכך לחילול השם, ואין בזה איסור של "ובחוקותיהם לא תלכו". ובאחת התשובות כתב: "אין לפרוש מן הציבור בעת הצפירה ולעורר בכך ריב אחים".

הרבנות הראשית לא הביעה התנגדות פומבית ל'יום השואה והגבורה' שנקבע בניגוד לרצונה, אך היא גם לא נתנה לו גושפנקא דתית ולא קבעה לו נוסח תפילה כפי שביקשה הנהלת 'יד ושם', לכן אין לו כמעט זכר בבתי הכנסת ובסידורי התפילה. הרבנים הראשיים השתתפו בעצרת הממלכתית ביום זה, למרות שהוא חל בחודש ניסן, וקראו לרבנים לקיים בו תפילות ודרשות, ולהשתתף בעצרות העירוניות. במשך השנים הלך 'יום השואה' והשתרש בציבור ובתקשורת, עד כדי כך שהוא האפיל על י' בטבת שכמעט נשכח, גם בציבור הדתי, ואכן היו שדרשו לבטלו, לכך סירבה הרבנות הראשית לדורותיה בתוקף. דור ניצולי השואה הולך ונעלם, כך שזיכרון השואה הולך ומתעמעם, לכן ראוי לפחות ביומיים בשנה להתייחד, בכל יום לפי האופי שלו, לזכור ולספר, בעיקר לבני הנוער, על גבורתם הרוחנית והפיזית של קדושי השואה.